

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Centar za filozofska istraživanja i Medjunarodni
centar za promociju interreligijskog dijaloga pravde i
mira “Zajedno”. Religija i državnost: Dekleracija za
svjetsku etiku**

Huković, Seid

1996

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/49293c12-3541-4e50-b53d-159209675862>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA

KNJIGA CVI

ODJELJENJE DRŠTVENIH NAUKA
CENTAR ZA FILOZOFSKA ISTRAŽIVANJA

I

MEĐUNARODNI CENTAR ZA PROMOCIJU INTERRELIGIJSKOG DIJALOGA,
PRAVDE I MIRA "ZAJEDNO"

Knjiga 31

RELIGIJA I DRŽAVOTVORNOST
DEKLARACIJA ZA SVJETSKU ETIKU

Redakcioni odbor

SEID HUKOVIĆ, FILIP ŠIMIĆ, ARIF TANOVIĆ

Glavni urednik

SEID HUKOVIĆ

predsjednik Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine

SARAJEVO, 1996.

Leonard Swindler*

ODVAJANJE RELIGIJE OD DRŽAVE: NAPREDAK ILI NAZADOVANJE

1. Utvrđivanje problema

Jedinstvo religije i države? Odvajanje religije od države?

Ovo su dva jasna stava od kojih svaki za sebe tvrdi da je najkorisniji za stvaralačku dobrobit čovječanstva. Jedinstvo religije i države izgleda da je, barem po mišljenju većine ljudi, predstavljeno u islamu, odvojenost u kršćanstvu, a nejasna sredina u judaizmu u slučaju Izraela. Kao i u svim opštim mišljenjima i u ovome ima izvjesna trunka realnosti, čak i istine, ali u isto vrijeme ta realnost je mnogo složenija nego što izgleda većini ljudi, čak i većini intelektualaca. Zbog toga je važno razmotriti, barem ukratko, složenost odnosa između države i religije da bismo došli do osnovnog pitanja o tome koji je odnos između religije i države najkorisniji za čovječanstvo. To će se razmatrati kod krišćanstva i islama kao dva osnovna primjera, iako će se imati u vidu i judaizam u Izraelu kao savremen eksperiment.

2. Shvatanje termina religija

Prvo nekoliko riječi o tome kako ja shvatam izraz religija:

"Religija je objašnjenje krajnjeg značenja života i, prema tome, načina života." Naravno, sve religije sadrže četiri osnovna principa: vjerovanje, zakon, kult i strukturu zajednice, a zasnovani su na pojmu Uzvišenog.

* (Leonard Swindler, profesor katoličke misli i interreligijskog dijaloga na Univerzitetu Temple i urednik Žurnala ekumenskih studija, autor je ili urednik preko pedeset knjiga uključujući: *Ljudska prava: hrišćani, marksisti i drugi u dijalogu* (New York, Paragon House, 1991.) i *Muslimani u dijalogu* (Lewiston, NY: Mellen Press, 1992.).

Vjerovanje se odnosi na spoznajni aspekt religije; to je sve što spada u "objašnjenje" krajnjeg značenja života.

Zakon ponašanja ili etike uključuje sva pravila i običaje djelovanja koja na neki način slijede iz jednog aspekta, tj. još jedno vjerovanje.

Kult obuhvata sve ritualne aktivnosti koje povezuju sljedbenika uz jedan ili drugi aspekt Uzvišenog, direktno ili indirektno, pri čemu je molitva primjer prvog, a izvjesno formalno ponašanje prema predstavnicima Uzvišenog, kao što su svećenici, primjer drugog.

Struktura zajednice odnosi se na odnose među sljedbenicima; oni mogu da se uveliko razlikuju, od vrlo ravnopravnog odnosa, kao među kvekerima, preko "republikanske" strukture kao one koju imaju prezbitarijanci do monarhističke, kod nekih hasidskih Jevreja prema njihovom "rebbeu".

Uzvišeni, kako korijen riječi označava, znači "onog koji je iznad" svakodnevnog, uobičajenog, površinskog iskustva realnosti. Može da se odnosi na duhove, bogove, Ličnog Boga, Bezličnog Boga, Prazninu, itd. Naročito su se u modernim vremenima razvila "objašnjenja krajnjeg značenja života i kako da se s tim u skladu živi" koja nisu zasnovana na pojmu Uzvišenog, npr. sekularni humanizam, marksizam. Iako u svakom pogledu ova "objašnjenja" funkcionišu isto kao što religije tradicionalno djeluju u ljudskom životu (pošto ideja Uzvišenog, ma kako da je shvatimo, igra takvu centralnu ulogu u religiji, ali ne i ova "objašnjenja") radi tačnosti je najbolje dati tim "objašnjenjima", koja nisu bazirana na pojmu Uzvišenog, posebno ime; ime često korišteno je: *ideologija*.

3. Jedinstvo religije i sveobuhvatne države

U svim bivšim civilizacijama religija je bila integracioni, konstitutivni elemenat. Između ostalog, religija je obezbjeđivala etičku osnovu na kojoj je građen autoritet države i zakona. Kao rezultat toga, u svim prošlim civilizacijama postojao je vrlo blizak odnos između religije i države. Taj odnos je vrlo često bio tako blizak da se može govoriti o jedinstvu religije i države. U tom bliskom odnosu je religija ponekad nastojala da dominira nad državom, drugom prilikom je država nastojala da dominira religijom. Moglo se to vidjeti u prošlim vremenima, pa čak i danas. Dominacija sovjetske države nad pravoslavnim hrišćanstvom je primjer dominacije države a dominacija ajatolaha i mula nad državom u Iranu je primjer dominacije religije. Odnos u kojem je religija odvojena od države je jedinstven fenomen u ljudskoj historiji, koji se pojavio na modernom zapadu, o čemu ćemo govoriti kasnije.

U ranim vijekovima kršćanstva u grčko-rimskom svijetu, kršćanski pisci su pisali mnogo u korist religijskih sloboda. Nakon Konstantinovog prihvatanja kršćanske religije u četvrtom vijeku, oni su brzo prihvatili stav da država ima zadatak da se brine da se štiti istina - a naravno kršćanstvo

je posjedovalo istinu. Teoretski, naravno, niko nije prisiljavan da prihvati kršćanstvo, ali nerijetko ta teorija nije provedena u praksi. Sa razvojem srednjovjekovnog kršćanstva u zapadnom dijelu bivše Rimske Imperije, gotovo svi su postali kršćani, sa izuzetkom Jevreja kojima je, u najvećem broju slučajeva, bilo dozvoljeno da nastave odvojen život, često u getima.

Historija islama nije bila naročito drugačija: teoretski, nijedna osoba ili zajednica nije prisiljavana da prihvati islam. Ali, u praksi, *džihad*, u smislu svetog rata protiv nemuslimanskih država, nije rijetko u stvari provoden agresivno. Iako je sistem *millet* dozvoljavao nemuslimanima, u okviru države koju su pokorili muslimani, da ispovijedaju svoju religiju, nemuslimani su jasno bili građani drugog reda - činjenica koja je nesumljivo ohrabivala prelazak na islam, a sigurno ne suprotno.

U raznim vremenima tokom isprepletene historije kršćanstva i islama, jedna ili druga strana su upirale, obično s pravom, prst optužbe na suprotnu stranu kao na brutalnog agresora. U stvari, ni kršćanstvo ni islam ne mogu tvrditi da su bili žrtva a da je druga strana bila agresor; ljuta historija pobija takve tvrdnje i jedne i druge strane. *Džihad* i krstaške ratove lako je izjednačiti u njihovu bezrazložnoj agresivnosti.

4. Razvoj odvajanja religije od države

Međutim, u zapadnom kršćanstvu, u kršćanskom svijetu, počelo je da se dešava nešto jedinstveno u ljudskoj historiji: postepen, bolan pokret prema odvajanju religije i države. Moglo bi se pratiti njegove početke u gregorijanskoj reformi, kada je papa Grgur VII (1021 - 1085. n.e.) pokušao, dramatično i snažno, da odvoji crkvu od vlasti Svetog Rimskog Carstva i drugih građanskih sila. Naravno, niko u to vrijeme nije imao ideju o odvajanju crkve i države. Obje strane su, prije svega, pokušale da pridobiju vlast za sebe; sjetite se samo "imperijalnog interregnuma" u trinaestom vijeku koji su organizovale pape (kada su pape četrdeset godina sprečavale izbor cara Svetog Rimskog Carstva), nakon čega je uskoro slijedilo zatočenje najautoritativnijeg od svih papa, Bonifacija VIII, od strane francuskog kralja Filipa Lijepog, na početku četrnaestog vijeka.

Ali upravo je ta velika borba za vlast izazvala zamor čija je nesumljiva pretpostavka bilo jedinstvo crkve i države. Renesansa, sa svojom promjenom interesa od božanskog ka ljudskom, obezbijedila je dalju osnovu za postepeno ispitivanje mudrosti jedinstva crkve i države. Ovo ispitivanje se vidno manifestovalo u takozvanom skretanju ulijevo Reformacije šesnaestog vijeka: anabaptisti i srodne sekte su jasno i energično odbacile ideju jedinstva crkve i države, za što su ih, naravno, žestoko progonili katolici i protestanti najjače struje.

Na kraju, rascjep između katolika i protestanata je povećao početni umor sa posljedicom jedinstva crkve i države - započete ranijom borbom između pape i vladalaca - do tačke punog prihvatanja principa odvajanja

religije i crkve u doba Prosvjetiteljstva tokom osamnaestog vijeka. Američki ustav iz 1789. godine dao je prvi put formalno izraženu ideju odvajanja crkve i države. Od toga doba ona se raširila Zapadom kroz različite pravne izraze i odande u sve većoj mjeri po cijeloj zemaljskoj kugli.

5. Pravci razvoja u islamu

Kao i sve prethodne civilizacije, islam (govoreći sada o islamu kao o civilizaciji kojoj je religija islama životni izvor) na početku se energično razvijao, izvjesno vrijeme stabilan, a zatim, kako je većina samih muslimanskih naučnika opisala, opadao. Opadanje je postalo sve vidljivije od osamnaestog vijeka. U devetnaestom i dvadesetom vijeku dobar dio islamskog svijeta pao je pod zapadni kolonijalizam i sve više je nad njim dominiralo kršćanstvo, koje je sad uveliko postalo "Zapad".

Razmatranje opadanja i sadašnje inferiornosti islamskih zemalja nije samo odsjaj kršćanske predrasude. Bez sumnje, mnogi kršćani neopravdano daju nepotvrđene prednosti zapadne civilizacije uglavnom kršćanstvu, ne priznajući da su one više rezultat dezangažovanja kršćanstva (i svih religija i ideologija) u vlasti države, i time glavni izvor tog napretka. U stvari, muslimanski naučnici su sve jasniji u pisanju o klonulom stanju islamskih država. Na primjer, u knjizi dr. Seyeda Alhabshija,² koja objašnjava osnovu novoosnovanog Instituta za islamsko razumijevanje u Maleziji, naći ćemo sljedeću izričitu tvrdnju: "Muslimanski svijet je uglavnom zaražen samo negativnim osobinama civilizacije". On nastavlja da nabraja neke "zaraze": nerazvijenost, zaostalost, siromaštvo, neusklađen prihod i raspodjela bogatstava, visoka inflacija, velika nepismenost i ozbiljna nezaposlenost, ekonomska i politička nestabilnost".³ Ako je moguće, čak je i jasnija primjedba: "Iako je osamsto godina dovoljno dug period da se sakupi bogatstvo iskustva da se sačuvaju od raznih ljudskih zala, muslimani su propadali bez gotovo ikakvog reagovanja do današnjih dana".⁴

Onda je, nedavno, nekoliko muslimanskih nacija, npr. Iran, Sudan, pokušalo da povrate njihovu nekadašnju islamsku slavu ujedinjavanjem religije i države kroz prihvatanje "islamizma" (izraz koji muslimanski naučnici radije koriste nego možda manje tačan izraz, "fundamentalizam") a istom cilju teže radikalni islamisti u drugim muslimanskim zemljama, npr. Egiptu i Alžiru. Ovaj razvoj je napravio kvalitetan skok prema buđenju od katastrofalnog poraza antiizraelskih islamskih naroda u šestodnevnom ratu sa Izraelom 1967. godine. "Međunarodna teološka rasprava je organizovana na Al-Azhar univerzitetu u Kairu u jesen 1968. godine, na kojoj su učesnici patetično otkrili da njihov poraz nije bio zbog izraelske superiornosti nego

² Seyed Othman Alhabshi, *An Inspiration for the Future of Islam*, Kúala Lumpur: Institute of Islamic Understanding, Malaysia, 1994, str. 8.

³ Ibid, str. 8.

⁴ Ibid, str. 12.

zbog njihovog zanemarivanja islama. Vraćanje vjeri je bilo potaknuto ne samo kao izvor utjehe i okrepe u vrijeme nevolje i gubljenja orijentacije, s obzirom na rastuće razočarenje sa Zapadom i modernizmom, ali isto tako kao izvor inspiracije za obnavljanje stare slave⁵".

Na žalost, više nego što vraćaju bivšu "slavu islama", islamisti tim osiguravaju da će njihove nacije biti samo trećerazredna društva. Ta činjenica izgleda da se uvlači polako čak i u bastion muslimanskog religioznog konzervatizma, Saudi Arabiju - sudeći po njenim nedavnim pokušajima da zaustavi islamizam i krene stazom "sekularne" demokratije.

6. Jedinstveni kvalitet zapadne civilizacije

Kad historičari kao što je Arnold J. Toynbe prave pregled ukupne historije čovječanstva, otkrivaju da je postojao izvjesan broj civilizacija koje su postojale, cvjetale, a zatim propale (Toynbe razlikuje dvadeset šest civilizacija u historiji čovječanstva). Mnoge od njih postigle su izvrsna dostignuća, grčko-rimska civilizacija kao najpoznatija zapadnim Evropejcima. Njena dostignuća bila su zaista velika, tolika da se u vrijeme kasne Renesanse vodila živa debata o tome da li su stari narodi (mислеći na Grke i Rimljane) ili tadašnji savremenici dostigli veće kulturne vrhove. Ali, bez sumnje, grčko-rimska dostignuća bila su u mnogo čemu dostignuta, a u nečemu i prevaziđena, u kineskoj i islamskoj civilizaciji.

Međutim, nije prevelik kulturni ponos biti svjestan da je uspinjući luk zapadne civilizacije (koja je uveliko sinteza (1) judeo-kršćanske tradicije, (2) grčko-rimske tradicije, (3) germanske tradicije, (4) sa značajnim uticajem srednjovjekovnog islama i (5) moderne nauke i misli) dostigao daleko više nego ostalih dvadeset pet civilizacija, bilo u kulturi, nauci, politici, ekonomskom prosperitetu, tehnologiji itd. Štaviše, zapadna civilizacija je sad postala svjetska civilizacija na način koji se nikad prije nije pojavio, a proces njenog širenja u svijetu izgleda da raste exponencijalno. Ovim nećemo da umanjimo mane zapadne civilizacije koja sada postaje svjetska, slijepe mrlje i kipuće probleme, od kojih su neke najkritičnije uveliko rezultat njenih dostignuća, npr. eksplozija stanovništva (zbog, *inter alia*, napretka u oblasti medicine i poljoprivrede), ekološka kriza (zbog, *inter alia*, tehnološkog napretka i eksplozije stanovništva). Ali čak i to ilustruje glavno: najveći problemi zapadne civilizacije ne dolaze od njenih slabosti, nego od njenih, čak strašnijih, besprimjernih dostignuća.

7. Odvajanje religija i države je glavni ključ

Jedan od osnovnih elemenata u napretku zapadne civilizacije u oblasti kulture, nauke, politike, ekonomskog napretka i tehnologije je, kao što smo

⁵ Raphael Israeli, *Muslim Fundamentalism in Israel* (London: Brassey's, 1993.), str. 8.

već rekli - za sve njene probleme, koji su u skladu s tim veliki - a koji se nije nikad prije desio u ljudskoj historiji, odvajanje države od crkve. A religija ovdje uključuje svaku "ideologiju" koja funkcioniše kao religija kao, na primjer, ateistički marksizam (to je jasno kad danas vidimo u Istočnoj Evropi i bivšem Sovjetskom Savezu do kakve katastrofe je dovelo jedinstvo države i "religije" marksizma).

Zapadna civilizacija, kršćanstvo, u kasnom srednjem vijeku je počela da dostiže kulturni nivo ranije, grčko-rimske i tada savremene islamske civilizacije. Svi historijski podaci naznačeno sugerišu da bi kršćanstvo dovelo do približno istog nivoa za duži ili kraći period vremena, a onda bi vodilo do opadanja - *kao što su sve druge civilizacije prije toga*, i kao što se na kraju desilo i sa islamskom civilizacijom.

Ipak, to se nije desilo. Zašto? Osnovni razlog je bio da su - počevši sa gregorijanskim reformama, preko Renesanse, Reformacije pa do Prosvjetiteljstva i dalje - religija i država polako i vrlo teško počele da se odvajaju jedna od druge. To odvajanje razbilo je forsirane kvalitete religije/ideologije i time oslobodilo ljudski duh i um da može da slijedi svoj bezgranični poriv da zna više, da riješi svaki problem sa kojim se suoči. Ovo je rezultiralo onim što historičari nazivaju zapadnim revolucijama: komercijalnom revolucijom (XVI-XVII vijek), naučnom revolucijom (XVII vijek), industrijskom revolucijom (XVIII vijek), političkom revolucijom (najbolje vidljivom u Američkoj i Francuskoj revoluciji XVIII vijeka) i dalje u XIX i XX vijeku sa velikim brojem revolucija svih vrsta koje su se dešavale u geometrijskoj progresiji u brzini i broju.

Sa ovim "eksponencijalnim" napretkom u sposobnostima, mogućnosti destrukcije su se, naravno, povećale u istom obimu - kao što su rekli srednjovjekovni filozofi: Kvaranjem najbolje postaje najgore, *corruptio optima pessima*. Bilo kako bilo, pošto je sloboda u biti ljudskog bića, čak i kad možda sami sebe uništimo, ako se ne učimo mudrosti i ne živimo časno, mi se nikad ne možemo vratiti neslobodnoj fazi ljudskog razvoja.

Odatle, ona društva koja pokušavaju da ponovo ujedine religiju ili ideologiju sa silom države osuđena su uvijek da budu trećerazredna društva. Novi problemi i izazovi uvijek će se javljati u ljudskim zajednicama. Ljudi, međutim, imaju praktično neograničene sposobnosti intelekta, imaginacije i duha (što je drugi način da se kaže ono što se u Genezi u Bibliji mislilo pod tim da je Bog stvorio ljudska bića po slici Božijoj, *imago Dei*) kojim se okreću tim problemima, savladaju ih i prkose novim i novim. Nažalost, kad taj unutrašnji ljudski kreativni duh zatvorimo u doktrinarnu ludačku košulju ("ortodoksija", "pravolinijska doktrina" postaje u stvari "ludačka doktrina") izložen odozgo sili države, on će umrijeti zbog nedostatka duhovne cirkulacije. I tada će to društvo da zaostaje i čak možda podleće onim društvima koja održavaju svoju kreativnost.

Eto zato će, na primjer, sadašnji pokušaj islamista da ponovo uspostave muslimanski zakon, *shar'ia*, u muslimanskom svijetu, osuditi te zemlje da uvijek zaostaju za "Zapadom". A poznata uspomena islamista o prošloj

srednjovjekovnoj kulturnoj slavi i superiornosti islama nad Zapadom je upravo sadašnja inferiornost u gotovo svakom pogledu u svim islamskim zemljama vis-à-vis Zapada, koja ih dovodi do bjesnila.

U nekim vodećim muslimanskim krugovima, na primjer u Maleziji, mogu se naći priznanja sadašnjeg opadanja islamske civilizacije i odlučnost da se učini nešto pozitivno u vezi s tim: "Nijedna muslimanska zemlja se ne može smatrati razvijenom ili naprednom, iako je oko deset njih među bogatim nacijama svijeta." Autor nastavlja da primjećuje da su muslimanske zemlje "tako slabe u političkom, ekonomskom, socijalnom pa čak i obrazovnom pogledu... muslimani su postali tako slabi i zavisni od drugih u skoro svakoj oblasti"⁶, pa zatim citira malezijskog premijera Mahathira Mohameda: "Mi muslimani nazadujemo u mnogim oblastima".⁷

Naravno, iste katastrofalne posljedice bi bile rezultat, npr. u Indiji kad bi hindu "fundamentalisti", koji se ponovo bude, mogli da rada što hoće - i Kina, Sjeverna Koreja i Vijetnam će, isto tako, ostati relativno "zaostale" dok god zadržavaju jedinstvo ideologije i države.

Međutim, mnogi branioци islamizma dokazuju da se islam razlikuje od Zapada i njegovih glavnih religija, kršćanstva, jer, za razliku od kršćanstva, islam je sveobuhvatno religija koja uključuje politiku kao i druge aspekte života. Pri tome oni, nažalost, zaboravljaju da je kršćanstvo bilo sasvim isto za više od hiljadu godina tokom konstantinovske ere. Tek kad je kršćanstvo, Zapad, počelo da kida štetni brak religije/ideologije i države (samo djelomično zaista "sveobuhvatno") ono je krenulo stazom ljudske slabosti sa njenim bezgraničnim mogućnostima kreativnosti (i destrukcije).

8. Izrael: Primjer osiromašenja religije i države

Nerijetko se čuje od zapadnjačkih Jevreja - uvrijeđenih istom nesvesnošću historije kršćanstva kao i većina muslimana - u dijalogu sa kršćanstvom tvrdnju sličnu tvrdnji mnogih muslimana, da je suprotno od kršćanstva, savremeni judaizam sveobuhvatna religija koja uključuje sve aspekte života. Na Zapadu ta vrsta tvrdnje ne ide tako daleko da uključi politiku u obliku jedinstva religije i države. Međutim, to se ne proširuje dotle da uključi tip jedinstva religije i države u "jevrejskoj državi" Izraelu - u velikoj mjeri na uštrb i religije i države.

Žalosna je činjenica da velika većina Izraelaca nije vezana sa bilo kojim oblikom judaizma; prisilni izbor je između formalne ortodoksije, koju više od osamdeset posto Jevreja u svijetu smatra neprihvatljivom, i potpuno sekularnog stila života. Moderne verzije judaizma, npr. reformistički, konzervativni i rekonstruktivni judaizam - a svi odzvanjaju u najširoj svjet-

⁶ Alhabshi, *An Inspiration for the Future of Islam*, str. 14f.

⁷ Govor premijera, Dato Seri dr. Mahathir Mohamada na otvaranju Međunarodnog omladinskog kampa, Morib, Selangor, 10. avgusta 1981., citirano u ibid., str. 18.

skoj jevrejskoj zajednici - američkom jevrejstvu, su ograničeni ortodoksnim političkim manevrisanjem prema sićušnom dijelu izraelskog stanovništva. Ukratko, religiozni život izraelskih Jevreja, kao rezultat jedinstva države i ortodoksnog judaizma, je teško osiromašen.

Judaizam, naravno, nije jedina religija u Izraelu. Iako je vjerska sloboda proklamovana izraelskim zakonom, ima mnogo ograničenja za religije osim ortodoksnog judaizma i brojne privilegije date samo ortodoksnom judaizmu. Djelimično, kao posljedica toga, druge religije su isto tako osiromašene. Na primjer, i hrišćanstvo i islam u Izraelu imaju tendenciju da budu vrlo tradicionalni, uveliko protivni povezivanju sa osavremenjavanjem. U mnogom pogledu, posmatranje vjerskog života u Izraelu, naročito Jerusalamu, liči na vraćanje u srednjovjekovni život iskrivljen vremenom.

Na primjer, može se pročitati o ubistvu zbog "časti porodice", koju više-manje prihvata arapska populacija na što jevrejska populacija reaguje slijeganjem ramena. Na primjer (*Jerusalem Post*, 15. juli 1994.), jedan dvadesetjednogodišnji Druz (religija iz jedanaestog vijeka proizašla iz islama) pucao je dvadeset puta na svoju tridesetšestogodišnju sestru, koja je došla iz Njujorka u posjetu, jer je izbijelila kosu i nosila kratku suknju, pa na taj način uprljala čast porodice i zajednice. Religiozna zajednica Druza nije izrazila nikakvu osudu, a izraelska policija je uglavnom bila na mucu da objasni zašto se brat toliko naljutio.

Nije stvar u tome da se takvi strašni zločini dešavaju u Izraelu (ovo se desilo kad je O. J. Simpsonu suđeno zbog ubistva njegove biše žene). Prije svega, to je reakcija ili njeno odsustvo, određene vjerske zajednice i stav "pa, šta ste mogli očekivati?" većine šire zajednice. Da kažemo drugim riječima, stvar je u sljedećem: Jedinstvo religije i države, sa izraelskim nastavkom turskog *millet* sistema u kojoj je svakoj vjerskoj instituciji data zakonska snaga da kontroliše stvari "ličnog statusa", je nesumnjivo doprinijela tome da zajednica Druza ostane "srednjovjekovna" u njenom prihvatanju ubijanja zbog "porodične časti". Blago rečeno, to je osiromašenje religije. To, isto tako, ozbiljno osakaćuje državu, jer je posljedica toga da su mnogi od njenih građana ograničeni i uskraćeni na način koji ih čini manje efikasnim, dovodeći dotle da će država napredovati samo onoliko koliko njeni građani napreduju.

Isto stanovište iznio je jedan lojalni izraelski Druz koji je dugo član izraelske službe inostranih poslova i član Kneseta: "Činjenica da živim u državi koja se nacionalno ili religiozno definiše kao jevrejska, kao islamska ili kao kršćanska ne dopušta mi da očekujem bilo kakvo prvenstvo ili jednakost u toj državi. Kako je izraelska država definisana kao jevrejska, nejevreji u toj jevrejskoj državi ne mogu da očekuju jednakost."⁸ To nije stajalište samo jedne izraelske manjine.

⁸ Zeidan Atashi, "A View from Within the Druze Community", *The Constitutional and Political Status of Minorities in Israel: The Druze Community*, (New York: The Israel Colloquium, 1994.), str. 23.

Bivši rektor Univerziteta u Haifi i predsjednik vladine savjetodavne komisije za pitanja Druza napisao je sljedeće u vezi sa nekim manjinama: "U stvari, ne postoji stvarna jednakost u pravima, iako je Izrael demokratska zemlja i iskreno pokušava da građane tretira jednako... Postoje različite klase građana, što nažalost ne predstavlja ideal univerzalnog građanstva⁹.

9. Izazov Jevrejima, kršćani i muslimani zajedno

Međutim, kao što znamo, u najboljem slučaju odvajanje religije od države nije značilo, i ne znači neprijateljstvo između religije i države. Ono prije oslobađa obje strane, religiju i državu da ispune svoju ulogu ne ometani, nego u uskoj vezi sa drugom stranom. Za državu ta uloga može ukratko da se opiše kao zadatak "da organizuje društvo kako bi zaštitila prava svih i unaprijedila opšte dobro", a za religiju "da obezbijedi objašnjenje konačnog značenja života i kako treba da se živi u skladu s tim".

Jasno je da Zapad nema savršeno rješenje za pitanje odnosa između religije i države; on ima mnogo različitih nesavršenih rješenja. Potpuno "anoemsko" stanje kršćanstva koje nije potpuno odvojeno od države kao u Njemačkoj, Skandinaviji, Engleskoj i drugim evropskim zemljama, nasuprot burnom ali prilično vitalnom stanju u Sjedinjenim Državama, sa potpuno odvojenim odnosom religije i države, potvrđuje tezu ovog eseja da je odvojeni ali kreativan odnos religije i države dobar i za religiju i za državu, pa stoga i za čovječanstvo. Vrijednost ovog stava se može vidjeti i u Indoneziji, najvećoj muslimanskoj zemlji na svijetu. Sa 90% muslimana od svojih 190 miliona stanovnika, Indonezija ima više muslimana nego sve arapske zemlje zajedno! U Indoneziji je čvrsto pristajanje uz "pet principa" (Pancasila), koji uključuju i ključno "zapadnjačko" stanovište o demokratiji i religijskoj slobodi – islam nije određen za državnu religiju. Posjeta Indoneziji otkriva zemlju koja brzo izlazi iz zemalja u razvoju, sa ekonomskim bumom, dižući brzo obrazovne standarde i harmonične, aktivno kreativne odnose sa drugim vjerskim zajednicama i inostranstvom.¹⁰ Na primjer, postoje kooperativne veze među nekim islamskim teološkim institutima i kršćanskim i budističkim univerzitetima; aktivno je nekoliko nevladinih organizacija koje podupiru međureligijski dijalog, kao npr. "Interfidei: Institut za međuvjerski dijalog u Indoneziji", "Međunarodni forum Indonezije" i "Paramadina".

"Savršeno" rješenje odnosa religije i države leži samo u "beskrajnom" čemu uvijek teže sva ljudska bića. Ali isto tako jasno, Zapad – i zemlje kao što su Indonezija, Japan itd., inspirisane principom demokratije i vjerske slobode – pokazale su da je odvajanje religije od države bitno za istinski potpuno funkcionisanje i crkve i države, a i za ljudski napredak do "bes-

⁹ Gabriel Ben-Dor, "An Overview of Israeli-Druze Relations"; in *ibid.*, str. 16.

¹⁰ Za izvrtan pregled islama u Indoneziji pogledati: Franz Magnis-Suseno, "Indonesischer Islam: Wohin?", *Asien*, oktobar 1993.

krajnog". Drukčije rečeno, odvajanje religije i države je potreban, iako ne dovoljan, cilj beskrajnog stvaralačkog razvoja čovječanstva.

Budimo sigurni, nisu svi muslimanski mislioci i vođe islamisti, uprkos velikoj predstavi snage koju su oslobodili radikalni homeinisti u Iranu i turabisti u Sudanu. Savremeni kritički orijentisani muslimanski naučnici i vođe – i ne samo u Indoneziji i Turskoj, nego svugdje – potpuno su svjesni opasnosti islamizma, historije i rezultata jedinstva religije i države, kao i od potrebe da se kreće prema odnosu kreativno kooperativnog, pluralističkog odvajanja religije i države.

Veliki izazov jevrejskim i kršćanskim misliocima i vođama je da treba da rade zajedno sa takvim muslimanima i muškarcima i ženama drugih religija i ideologija da bi se razvili zajednički odnosi između religije i države koji će podupirati njihovo suštinsko odvajanje i neophodni kooperativni duh.

10. Odnos između religije (ideologije), etike i države

Kršćanstvo i islam su danas dvije najmnogoljudnije, geografski najrasprostranjenije i najmoćnije religije (i već vijekovima i u predvidivoj budućnosti). One, zajedno sa judaizmom, moraju da vode u razvijanju i širenju kreativnog odnosa između religije (ideologije), etike i moći države. Iako je danas malobrojan, značenje judaizma u prošlosti – sjetite se, obuhvatao je deseti dio ukupnog stanovništva Rimske Imperije (8–10 od ukupno 100 miliona) u Isusovo doba – bilo je bezgranično kroz njegovu odlučujuću ulogu u oblikovanju zapadne civilizacije; na gotovo zbunjujući način on je danas postao ponovo beskrajno značajan preko sićušne izraelske države, a naročito u svom odnosu prema Zapadu (nekadašnjem kršćanskom svijetu) i islamu. Na taj način judaizam, kršćanstvo i islam imaju naročitu odgovornost u preuzimanju vodstva u razvoju i unapređenju kreativnog odnosa između religije, etike i države.

Nijedno društvo ne može cvjetati a da u svojoj osnovi nema kohezivnu, fundamentalnu etiku. Kao što je gore napomenuto, osnova ove suštinske društvene etike se u prošlosti obezbjeđivala preko raznih religija. To je bila i još uvijek je istina i za zapadnu civilizaciju u tome što u njenoj etičkoj bazi leži judeo–kršćanska vjerska tradicija, iako veoma "racionalizirana" i "sekulizirana" u posljednjim vijekovima. I zaista, čak i u najmoćnijoj naciji zapadne civilizacije, Sjedinjenim Američkim Državama, postoji naučni konsenzus o njenom postojanju u njihovoj srži, i o važnosti "građanske religije" koja je upravo ta "kvazi–deist–izovana" judeo–kršćanska tradicija.

Svako društvo će morati da za sebe razvije. održava i neprestano osavremenjuje takvu fundamentalnu etiku, ako hoće da preživi i napreduje, ali u milenijumu koji dolazi ono će morati da to učini u kontekstu "modernizma" sa sve većom usmjerenošću na slobodu, ljudska prava, religiozni/kulturni pluralizam i odvojenost religije od države. Naravno, svako od tih usmjerenja

ima svoje korelative, tj. odgovornost, ljudske obaveze, vjersko/kulturno poštovanje i dijalog, kao i poštovanje i saradnju između religije i države.

U osnovi svih ovih i drugih elemenata modernizma o kojima će morati da se složi svako društvo u skladu sa svojom vlastitom tradicijom i na svoj vlastiti stvaralački način, je svjetski značajna činjenica da nijedno društvo ne može da živi čak ni u relativnoj izolaciji ni danas, a ni u trećem milenijumu. Naše je već "jedan svijet": svjetske komunikacije, svjetski transport, svjetska ekonomija... a za održavanje svega tog zajedno moraće da bude svjetska etika – sa slobodom/odgovornošću, ljudskim pravima/obavezama, religijskim pluralizmom/dijalogom i odvojenošću/poštovanjem religije i države. Ova svjetska etika mora, i može, to postići i neprestano proširivati, konsenzusom kroz stalan dijalog među ženama i muškarcima svih religijskih i etičkih ubjeđenja. A svemu tome, sa najvećom snagom i uticajem naravno, imaju najveću odgovornost da dovedu do izgradnje ovog konsenzusa kroz dijalog i dosljedno djelovanje: jevreji, kršćani i muslimani.

S engleskog preveo: *Nenad Bojanić*

